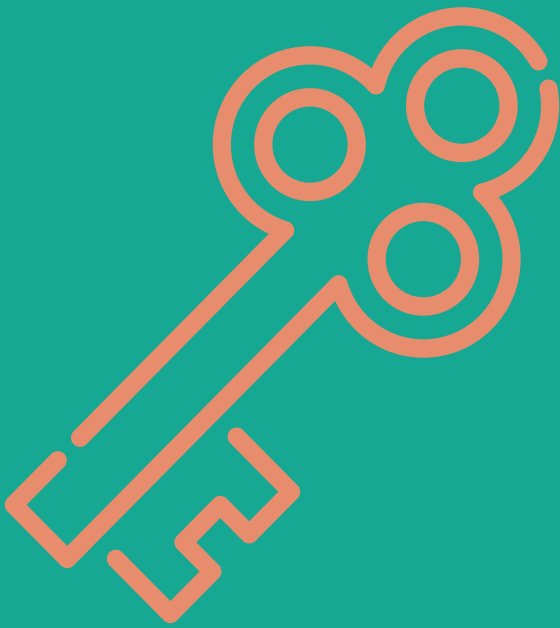

משרד החינוך
מינהל החינוך הדתי

שאלות לב לדעת (עמ"ד)

מהשאלה לשיעור:
הצעות פדגוגיות
לשיעור חוויתי ומשתף

הקדמות ודברי ברכה

הרב אלי אטיה מנהל לב לדעת

ארגון 'לב לדעת' פועל בחסות החמ"ד זה כשמונה שנים. עיקר עיסוקנו הוא קירוב בין חומרי הלמידה שאיתם נפגש התלמיד לבין עולמו הפנימי והחוייתי.

אמירה חסידית המיוחסת לרבי מנחם מנדל מקוצק אומרת: "המרחק בין המוח ללב גדול יותר מהמרחק בין השמים לארץ". חיבור בין העולם האינטלקטואלי לעולם הרגשי מוליד אדם שלם, היכול למקסם את כוחותיו. במשך לימודיו נפגש התלמיד עם מקורות ידע רבים, והשאלה היא מה מחולל בתוך אישיותו המפגש עם אותו ידע.

שמחנו מאוד ביזממה הברוכה של המזכירות הפדגוגית בראשותו של ד"ר משה ויינשטוק, להכנסת שאלות עמ"ר, שבמקור אנו מכנים אותן שאלות 'לב לדעת', לבחינות הבגרות. שאלות אלו וההוראה לקראת מענה עליהן מזמנות אפשרות ליצירת שיעורים משמעותיים, שיקרבו בין הראש של התלמידים לליבם ונפשם.

הואיל ולחם חוקנו בלב לדעת הוא העיסוק בהוראה המחברת בין התבונה לעולמו הפנימי של הלומד, הכנו את החוברת שלפניכם, הכוללת מגוון רחב של הצעות פדגוגיות לבניית שיעורים שיחוללו שיח ופעילות אקטיבית של תלמידים סביב הנושא הנלמד. המחשבה שהנחתה אותנו בבניית החוברת הייתה להציג מהלך הוראה מהשאלה לשיעור, הווי אומר: לנתח את השאלות, להבין מה הן דורשות וליצור שיעור חוייתי שיעניין את התלמידים וכן יאפשר להם לפתח מיומנות של מענה לשאלות מהסוג הזה.

אנו תקווה שהחוברת הזאת תהווה צוהר לפתיחת כיווני חשיבה נוספים בדרך להעברת שיעורים שבהם התלמידים הם שותפים פעילים ואף חשים את הקשר בין החומר הנלמד לחייהם.

אלי אטיה
מנהל לב לדעת

ד"ר אברהם ליפשיץ

בשנים האחרונות אנחנו זוכים להטמיע בחמ"ד את התוכנית 'לב לדעת' - ידע מצמיח חינוך'.

תוכנית זו מרחיבה את מעגל הלימוד למחוזות עמוקים יותר מידע, היא מבקשת לגעת במפגש שבין הלומד והנלמד, ויחד עם הלמידה המעמיקה והידע ליצור גם סקרנות, קשר והפנמה של הנלמד בקרב תלמידינו. אנו מאמינים שלמידה משמעותית יוצרת אהבת למידה, ושמפגש עמוק ואמיתי במהלך הלמידה מקדם ומצמיח את כל רובדי אישיותו של הלומד.

במהלך שנות הלימודים פוגשים התלמידים מגוון רחב של תחומי דעת, ובכל זאת נקודה אחת מתאימה לכל המקצועות - הלב. התוכנית עוסקת במשמעות של הלימוד עבור התלמיד, וזהו לב הלמידה.

בצד היבטים חשובים של הלימוד כמו ידע, מיומנויות וחשיבה, התוכנית מפתחת אצל הלומד יכולת של התבוננות פנימית ובחינה של הקורה אותו בתהליך זה: מה משתנה בו בעקבות הלימוד? במה תשתנה התנהגותו בעקבות השיעור? מה יצר בעולמו המפגש עם הטקסט כפי שהציג אותו המורה? לאן מוליכה אותו הסקרנות בעקבות מה שלמד בשיעור?

מהלך זה של התבוננות פנימית החל בחמ"ד והתרחב לכלל מערכת החינוך. בעקבותיו החלו להישאל בבחינות הבגרות שאלות 'לב לדעת' (עמ"ר - ערכים, מעורבות, רלוונטיות) - זאת בהובלת ד"ר משה ויינשטוק - יו"ר המזכירות הפדגוגית. מתוך הבנה שמענה לשאלות אלה מצריך שפה מיוחדת ומיומנויות מסוימות, ראינו לנכון להדריך את המורים לעסוק בשאלות לאורך השנה. 'לב לדעת' נענו לאתגר ופיתחו מערכי שיעור והנחיות פדגוגיות עבור המורים בכמה מן המקצועות. המטרה היא כפולה: ראשית, שיעור מעניין הגורם למעורבות פעילה של התלמידים; שנית, הכנה ממוקדת לקראת שאלות הבגרות - ניתוח השאלות ועיון במחווים המורים כיצד ניתן לענות נכון על שאלות אלו לאור הפעילות שהתרחשה בשיעור.

מורה שיעבוד לאור התכנים שבחוברת לא זו בלבד שיקבל מענה לשאלות 'לב לדעת' (עמ"ר), אלא גם יוכל להתרשם מהרוח הפדגוגית הנושבת ב'לב לדעת', ולאמץ אותה לתחומי ידע אחרים.

ד"ר אברהם ליפשיץ
ראש מינהל החינוך הדתי

ד"ר משה וינשטוק

מורים ומורות, יקרים ויקרות,

הורתם של שאלות העמ"ר (ערך, מעורבות, רלוונטיות) הייתה בבית מדרש 'לפניהם' שהקים הרב שמעון אדלר ז"ל בחמ"ד לפני כ-12 שנים. במהלך הלימוד בבית המדרש צמחה האבחנה של ד"ר שלמה בן אליהו שחשוב לכלול בלמידה בכיתה את כל שלבי הטמעת הלמידה באישיותו של האדם, את שלבי החב"ד - חוכמה, בינה ודעת. שם נבטה התפיסה שהלמידה מתחילה בחשיבה (חוכמה), ממשיכה בהבנה וביישום (בינה) ומעמיקה בהפנמה לתוככי הרגש והאישיות של האדם (דעת), על פי הגדרת בן אליהו.

את העמקת התפיסה הפדגוגית הזו וביסוסה הוביל ד"ר אברהם ליפשיץ בתוכנית 'לב לדעת' בחמ"ד, תוכנית שבה זכה הנושא להתייחסות רצינית, עד כדי פיתוח שפה פדגוגית שהשפעתה על שדה החינוך ניכרת ורחבת היקף. מתוך הבנה שההערכה וההיבחנות מכתובות את הלמידה בכיתה לא מבוטלת, יזמו ב'לב לדעת' את שאלות העמ"ר בבחינות הבגרות בתחומי הדעת השונים.

תפיסה זו קודמה במוסדות השונים של מערכת החינוך במדינת ישראל ובכל תחומי הדעת, וקנתה לה מקום של כבוד במדיניות המזכירות הפדגוגית בשלוש השנים האחרונות, ב'שאלות עמ"ר' בבחינות הבגרות ובמיצ"ב. מטרת השאלות הללו הייתה להשפיע על אופי הלמידה בכיתה, כך שבכל לימוד בכיתה ישולבו ערכי החינוך והחברה, לצד הדגשת הרלוונטיות ללומדים ועידוד המעורבות שלהם.

כאשר עוסקים בשאלות העמ"ר חשוב לזכור שהשאלות הן רק קריאת כיוון, רק אמצעי למורה הטוב ולתלמיד המתעניין. ההערכה היא רק צוהר למטרות הלמידה, צוהר מעצב ומייצר שיח - אבל צוהר. טוב לזכור שהעיקר הוא השיח בכיתה, שהחלום הוא שהלימוד והדיון בין המורה ללומדים וללומדות ובינם לבין עצמם יעסקו בערכים ובחיי הלומדים. כאשר גופי הידע יילמדו לעומק, מתוך הלמידה תגיע התמודדות עם אתגרים, יתעוררו שאלות ויזדמן עיסוק בתכנים רלוונטיים. הרצון של כולנו, המורים, הוא שהדברים שאנו מלמדים יהדהדו אל חייהם של ילדינו ויחלחו אל עולמם ואישיותם, שהלמידה תשפיע עליהם, תבנה אותם ותחיה אותם לאורך שנים. כך הם יצמחו להיות אנשים לומדים, מתעניינים, ומעל הכול אנשים טובים, וכך גם תיבנה החברה בארץ שלנו כחברה טובה יותר. החוברת הזו, שצמחה בבית הפדגוגי החשוב והמשמעותי של 'לב לדעת' שכל הזמן מתחדש ומתקדם, מכוונת בדיוק לכך - לפתוח את הצוהר של שאלות העמ"ר לתוך הכיתה, לסייע לכם, המורים והמורות לפתוח את הלמידה בכיתה לידע, לחשיבה ולהפנמה. כי לשם כך כולנו בחרנו להיות מורים, כי זה לוז המקצוע הטוב והחשוב הזה: להקנות את הידע ומתוכו לפתח את החשיבה והרגש, לפתח את הערכים והערכיות, ובעצם, לגעת באדם.

בהצלחה לכולנו,
מוישי

ד"ר משה וינשטוק הוא יו"ר המזכירות הפדגוגית במשרד החינוך לשעבר.

מבוא

לצד המטרות, הנושאים והמיומנויות בתחום הקוגניטיבי, ניתן להבחין ברוב תוכניות הלימודים גם במטרות, בנושאים ובמיומנויות שלהם היבטים ערכיים, אישיותיים ורגשיים. שאלות עמ"ר שנוספו לבחינה תורמות לקידום ההיבטים הללו, בהיותן שאלות חשיבה הכוללות היבטים של רגש, מעורבות אישית, רלוונטיות ועמדה ערכית.

אחד הגורמים המשפיעים ביותר על המתרחש בשיעור הוא אופן ההערכה של תחום הדעת. מטרות הוראה שהתלמידים אינם נבחנו עליהן נתפסות לעיתים כהצהרתיות בלבד. כאשר לא נבחנו על שאלות הפנמה, לרוב לא מקדישים מספיק זמן לעיסוק בנושאים אלו בשיעורים, וממילא קשה יותר לפתח למידה הנוגעת בחיי הלומד או בתחום הערכי.

על רקע ההבנות הללו מבקשת המזכירות הפדגוגית להמשיך את המהלך של פיתוח שאלות העמ"ר כדי לעודד למידה מעמיקה במהלך כל השנה; למידה הכוללת את מכלול אישיותו של התלמיד, למידה שתרחיב את היכולות האינטלקטואליות לצד עולמו הפנימי, שיפוטו וערכיו, ברוח מדיניות המשרד וברוח מטרות תוכניות הלימודים בתחומי הדעת השונים.¹

מורים רבים מצליחים להניע חוויית למידה משמעותית בקרב הלומדים; למידה הכוללת רכישת ידע, ניתוח תכנים, חשיבה, מעורבות שכלית ורגשית ודיאלוג המעיד על רלוונטיות ויחסי גומלין בין המורה ללומדים ובין הלומדים לבין עצמם. מורים אלה יוצרים בעת השיעור מפגש עמוק בין הלומדים לבין התוכן הנלמד, מעוררים שאלות, מתווכים ידע, מערערים תובנות ומצמיחים ידיעות חדשות. מפגש למידה משמעותי המתרחש בשיעור מערב את כל אישיותו של הלומד: השכל, הרגש והעולם התוך-אישי.

מטרת הקובץ שלפניכם היא ליצור את החיבור שבין שאלות העמ"ר שנוספו לבחינות בגרות לבין השיעורים בכיתה. הקובץ מציע ניתוח של שאלות העמ"ר בתחומי הדעת השונים, מציג עקרונות להוראה ומדגים שיעורים המכוונים ללמידה שיש בה חיבור בין ידע נרכש לבין הפנמתו על ידי הלומדים. בכל תחום ידע הלכנו אחור 'מהשאלה לשיעור' והדגמנו איזה שיעור יכול לעמוד בבסיסה של שאלה, שיעור המכוון למעורבות, רלוונטיות ועמדה ערכית של הלומדים. בסופו של כל תחום דעת הצגנו שאלת בגרות עמ"ר ותשובות לעיון כדי שהתלמידים יתרגלו את הנדרש מהם (חיבור בין ידע לבין עמדה) ויוכלו לנתח עם המורה את הנדרש בתשובתם.

בכל אחד מתחומי הדעת מובאים:

1. ניתוח הנדרש בשאלות עמ"ר
2. שאלות מכוונות למורה בטרם הכנת שיעור
3. ארגז כלים מתודיים לסוגי שאלות שונים
4. מהלך שיעור לדוגמה
5. ניתוח שאלת בגרות ותשובה

1. להרחבה ראו את איגרת המזכירות הפדגוגית, קיץ תשע"ו.

דגשים לשיעור עמ"ד

למידה פעילה: חשוב שהשיעור ייבנה באופן כזה שהתלמידים יהיו בו פעילים.

שיתוף כל התלמידים: חשוב לחשוב על דרכים שבהן כל תלמיד חייב להשתתף, ואינו רק צופה פסיבי באחרים.

מרחב הלמידה: מומלץ לחשוב מראש על עיצוב מרחב הלמידה - האם מרחב הלמידה המתאים הוא מעגל או אולי עדיפה ישיבה בקבוצות? האם כדאי לשנות את כיתת הלימוד הקבועה כדי ליצור אווירה אחרת? צורה אחרת של סידור השולחנות, אביזרים נלווים וכד' יעניקו אופי אחר ללמידה.

אווירה לא שיפוטית: כדי שתלמידים ירגישו בנוח ויוכלו להביע את דעתם ולבחון דעות אחרות מתוך חירות מחשבה, יש ליצור אווירה לא שיפוטית בכיתה. צורת התייחסות של המורה שאינה שיפוטית אלא משקפת תתרום לאווירה נינוחה.

הקשבה וכבוד: חשוב להרגיל את התלמידים להקשיב לדעה הנגדית ולא להתפרץ באמצע, לדבר בכבוד אל ה"יריב".

הבעה: זו הזדמנות יקרה לתרגל ולשפר את יכולת ההבעה, ללמוד להתנסח בצורה ברורה, לטעון טענות, להסבירן ולהדגימן. יכולת הניסוח שתשתפר בשיעור תתרום גם ליכולת הניסוח בבחינה.

"ארגז כלים"

מתודות להצגת דילמה

דיבייט ("מעמת" או "שיג ושיח" בעברית): אירוע מונחה שבו שני אנשים או יותר צריכים להציג את עמדותיהם המנוגדות. ניתן לחלק את הכיתה לשתי קבוצות המייצגות דעות מנוגדות. הקבוצה בוחרת מראש דוברים שיציגו את תפיסתה ומתכוננת למעמת - הצגת נימוקים מרכזיים לתפיסתה וכן חשיבה מראש על הטענות שתציג הקבוצה היריבה וכיצד תוכל להפריך את טענותיה. הדוברים שנבחרו יציגו את נימוקיהם במליאה בדיון מונחה, שבו לכל קבוצה יש זמן מוקצב להעלאת טענה ולהפרכת טענת נגד.

כללי הדיבייט (חפשו באתר "גיא יריב")

כובעי חשיבה: ששת כובעי החשיבה של אדוארד דה בוונו - שיטת חשיבה שמטרתה שיפור תהליך קבלת ההחלטות בקבוצות. במסגרת השיטה המשתתפים בדיון מבצעים משחק תפקידים בהתאם לכובע הדמיוני שהם חובשים. כל כובע מייצג חשיבה אחרת והחובש אותו עונה בהתאם לכובע שחבש (לדוגמה: כובע אדום - רגשות, תחושות ואינטואיציות; כובע ירוק - חשיבה יצירתית וכו'). משתתף רשאי להחליף כובעים במהלך הדיון, וכך לייצג דרכי חשיבה שונות זו מזו.

ששת כובעי החשיבה (חפשו באתר "ברנקו וייס")

ניתן כמובן לשאול את עקרונות השיטה ולהשתמש בה בדרכים מגוונות, לדוגמה: ליצור כובעי זהות שבהם המשתתפים עונים על פי זהות של דמות שקיבלו; לבטא באמצעות הכובעים ערכים שונים הבאים לידי ביטוי בנושא הנלמד (שלום, אמת, יציבות, ספונטניות ועוד...).

משחק תפקידים - "להיכנס לנעליים של דמות": במתודה זו המשתתפים נכנסים לנעליים של דמות - מקבלים כרטיסי זהות של דמויות שונות ובהתאם לזהות מייצגים דעה בדיון.

כיסא חם: דיון בקונפליקט על ידי הצבת שני כיסאות המייצגים שתי דעות מנוגדות - הדוברים היושבים על כל אחד מהכיסאות צריכים לנמק את תפיסתם מול הכיתה, וכאשר נגמרים להם הטיעונים מגיע דובר חדש, מתיישב במקומו וממשיך את הדיון.

דיון מתקשב: העימות נכתב ומוצג על גבי מסך המחשב, לדוגמה על ידי חלוקת התלמידים לזוגות שבהם כל אחד מייצג דעה הפוכה והם מתכתבים ביניהם בווטסאפ. הווטסאפ יכול לעלות על המסך הכיתתי.

בית משפט: הכיתה הופכת לבית משפט כיתתי עם תביעה, סגוריה ועדים שונים הקשורים לסוגיה הנלמדת. התרגיל מאפשר השתתפות של תלמידים רבים ובחינה לעומק של סוגיה שיש לה צדדים שונים.

כלים להבעת עמדה אישית

כתיבה אישית: סיכום עמדה אישית על ידי כתיבת מאמר לעיתון, המלצה, מכתב לחברים ועוד.

הצבעה בקלפי

העמדה על ציר רצף: כל תלמיד יציין את עמדתו בנקודה על גבי ציר משורטט בין שתי עמדות שונות.

גרף כיתה של הדעות השונות: ניתן ליצור סכמה ממוחשבת של הדעות השונות בגרף פאי או בגרף עמודות. כשהדעות השונות יוצגו בסכמה כל תלמיד יציג היכן הוא ומדוע בחר כך. (האם אני בדעת מיעוט או בדעת הרוב, מדוע בחרתי כך...)

היכן אני בציר? שימוש בצירים מטפוריים על מנת להמחיש היכן אני ביחס לסוגיה שהועלתה (לדוגמה: האם אני יושב בקטר הרכבת או נגרר מאחור; האם אני בתוך העיגול או מחוץ לו; על גזע העץ, על הענף או על הצמרת... בהתאם לנושא הנידון).

ציר אנושי: המרחב הכיתתי הופך להיות מעין ציר מתוח בין שתי עמדות או בין מספרים שונים המייצגים את רמת ההזדהות, והתלמידים נעמדים לאורך הציר בהתאם לעמדתם האישית.

כלים ליצירת מעורבות

שימוש בדרכים אומנותיות ככלי ליצירת מעורבות והזדהות כתיבה יוצרת: 'כניסה לראש' של דמות ביצירה על ידי כתיבת מכתב בשמה, התכתבות בין שתי דמויות, התכתבות בין התלמיד לדמות ביצירה, כתיבת סוף שונה, התערבות בכתיבה במהלך העניינים ביצירה ועוד.

מיצג אומנותי, גרפיקה: הבעת דעה בדרך ויזואלית על ידי עיצוב מודעת פרסומת, קומיקס ועוד.

משחק תפקידים: ייצוג דרמטי של דמויות ביצירה - תלמיד בוחר דמות שעימה הוא מזדהה ומביע את דעתו בנושא מסוים.

מקהלת קריאה: קבוצות שונות מקבלות בדיוק את אותו טקסט לקריאה בקול בפני הכיתה, אולם הטקסט יישמע אחרת בהתאם לדרך שבה יבחרו לקרוא אותו: הדגשת מילים, הנמכת הקול או הגברתו, קריאה במקלה או בקול יחיד ועוד.

אקטואליה: חיבור העבר לחייו של התלמיד בהווה על ידי חשיפה לתכנים אקטואליים כיום - סרטונים, חדשות, קטעי עיתונות הנקשרים ליצירה.

מפגשים: מפגש עם דמויות בהווה, ריאיון עם דמות חיה הקשורה לדילמות או לאירועים בעבר.

כלים מתודיים לסיכום למידה

שאלות הפנמה לתלמיד: הזדהיתי עם... למדתי מדמות זאת את... הלקח שאני מפיק מהאירוע הוא...

"צידה לדרך": סיכום לימוד נושא ב'צידה לדרך' - לקחים שהתלמידים לוקחים לחייהם. ניתן להמחיש את הצידה בצורה ויזואלית - התלמידים בוחרים חפצים או תמונות להכניס לסל ומסבירים את בחירתם במעגל שיח.

"תובנה במילה": סבב סיכום שבו כל לומד אומר מילה אחת שהוא לוקח איתו מהלימוד.

חלק ראשון תנ"ך

הקדמה

למידה מבוססת מטבעה בעיקר על תהליכים שכליים, אולם לימוד התורה ראוי שיאצור בתוכו גם תהליך נפשי-פנימי של חיבור לדבר ה'.

למידה מכוונת הפנמה מבוססת על שני שלבים קודמים: רכישת ידע ורכישת מיומנויות. על גבי הידע והמיומנויות נבנית הקומה השלישית - ההפנמה.

אחד המרכיבים המרכזיים של למידה מכוונת הפנמה הוא שיח היוצר חיבור בין התורה לבין החיים על ידי הזדהות עם אישי התנ"ך ומידותיהם, על ידי הפנמת ערכי התנ"ך ועל ידי חיפוש הרלוונטיות של התנ"ך לחיינו האישיים והציבוריים.¹

מטרת שאלות 'לב לדעת' שנוספו לבחינת הבגרות היא לתת ביטוי למטרות הלמידה הללו. מתוך הבנה שאופי ההערכה קשור ישירות ללמידה, השאלות נועדו לכוון את המורה והתלמידים ללמידה משמעותית, שבה התלמידים אינם רק 'אוגרי ידע' אלא מתחברים לדבר ה' מתוך המפגש עם הידע.

הכלים להערכת ידע והבנה מוכרים וידועים. לעומת זאת, תהליכים פנימיים בנפש האדם איננו יכולים באמת להעריך. שאלות 'לב לדעת' ששולבו בבחינות הבגרות כוללות מרכיבים היוצרים את תחילתו של תהליך רגשי-פנימי, ומבקשות מהלומד הבעת עמדה אישית מנומקת. ההערכה של תשובות הלומדים תהיה מבוססת על החיבור בין הידע שרכש התלמיד לבין יכולתו להביע עמדה אישית מנומקת ומבוססת על הידע שרכש.

מובן שתלמיד אינו יכול להיפגש לראשונה עם שאלות 'לב לדעת' במבחן עצמו. כבר בשיעורים עצמם עליו להתנסות בחשיבה עצמית, בהבעת עמדה, בהקשבה לדעות אחרות ובניסוח מבוסס ידע של עמדתו.

בקובץ שלפניכם הלכנו אחור, מהשאלה לשיעור: הקובץ מנסה לתת בידי המורה כלים לבניית שיעורים פעילים, מעוררי שיח, המקנים ללומדים מיומנויות וכלים למתן מענה מיטבי לשאלות עמ"ר.

בקובץ שלפניכם:

א. שאלות לדוגמה

ב. ניתוח הנדרש בשאלות עמ"ר

ג. שאלות מכוונות למורה בטרם הכנת השיעור

ד. ארגז כלים מתודיים

ה. מערך הוראה לדוגמה - מהשאלה לשיעור

ו. ניתוח שאלת בגרות ותשובה

1. הרב יהודה טרופר, "הוראת תנ"ך ברוח 'לב לדעת' ושאלות 'לב לדעת' בבגרות בתנ"ך חמ"ד", שבט התשנ"ז.

א.

שאלות לדוגמה

רלוונטיות ומעורבות

1. משבר לנחמה

"הרבה נביאים עמדו להם לישראל [...] נבואה שהוצרכה לדורות - נכתבה, ושלא הוצרכה - לא נכתבה" (תלמוד בבלי, מסכת מגילה, דף יד, ע"א).

בחר באחת מן הנבואות האלה:

« ירמיה, פרק לב (פסוקים לו-מד)

« יחזקאל, פרק לז (פסוקים טו-כח) - חזון אחדות העצים

צטט מן הנבואה שבחרת פסוק שהתוכן שלו מתאים לקורות עם ישראל בדורות האחרונים או בדורנו. הסבר בנוגע לפסוק שבחרת:

« מהו הקושי (בדורות האחרונים או בדורנו) שהצריך או שמצריך נחמה?

« מהי הנחמה, שאפשר למצוא בפסוק שבחרת, לקושי זה?

2. יחידת "לא תוכל להתעלם"

"וְעָנִינוּ וְאָמְרֵנוּ יְדִינֵנוּ לֹא שִׁפְכָה [שְׁפָכוּ] אֶת הַדָּם הַזֶּה" (פסוק ז).

עיין בשני הפירושים שלפניך:

רלב"ג: וידמה שיאמרו זה להתנצלות, וזה כי החטא הוא עליהם, אם לא היטיירו העם לשמירת דרכי התורה, בדרך שלא תהיה ביניהם רציחת נפש.

מלבי"ם: שלא היינו גרמא [גורם] לרצח הזה [...] על ידי שלא נתנו לוויה להנרצח, שלא ילך יחידי במקום סכנה.

א [מהי האחריות המוטלת על זקני העיר על פי רלב"ג, ומהי האחריות המוטלת על זקני העיר על פי מלבי"ם?

ב [על סמך דברי הפרשנים, ציין דוגמה ממצייאות ימינו למעשה של הנהגה דתית, קהילתית או מדינית שיכול למנוע שפיכות דמים.

ערכים

3. יחידת פתוח תפתח

ציין שני ערכים שאדם יכול ללמוד מתוך המצווות שלמדת ביחידת 'פתח תפתח'. בנוגע לכל אחד מן הערכים שציינת, הסבר כיצד אפשר ללמוד אותו ממצווה שבחרת.

4. דיני המלך

* סעיף א הוא שאלת הבנה.

"ואמר רבי יצחק: מפני מה לא נתגלו טעמי תורה? שהרי שתי מקראות נתגלו טעמן [ו]נכשל בהן גדול העולם. כתיב 'לא ירבה לו נשים' אמר שלמה אני ארבה ולא אסור, כתיב 'ויהי לעת זקנת שלמה נשיו היטו את לבבו' (מלכים א' יא, ד).

'לא ירבה לו סוסים', אמר שלמה אני ארבה ולא אשיב, וכתוב: 'ותצא מרכבה ממצרים' (מלכים א' י, כט)" (תלמוד בבלי, סנהדרין, דף כ"א, ע"ב).

א [לפי דברי רבי יצחק, מהי הסכנה בפירוט טעמים למצוות התורה?

ב [בתשובתך הסבר מהו הלקח שכל אדם יכול ללמוד מדברי רבי יצחק על שלמה.

ב.

ניתוח הנדרש בשאלות עמ"ד

שאלות רלוונטיות

השאלה מבוססת על ידע המקורות. נוסף על כך, התלמיד נדרש ליצור חיבור בין המקורות לבין חייו ולהתבונן כיצד הדברים שהוא לומד באים לידי ביטוי בדורנו.

שאלות ערכים

השאלה מבוססת ידע, אולם נדרשת הבנה של הערכים והתובנות הנלמדים מן המקורות ומשפיעים על חייו.

ג.

שאלות מכוונות למורה בטרם הכנת שיעור

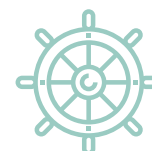
לב השיעור

- « מהו נושא השיעור?
 « אילו ערכי יסוד נמצאים בחומר הנלמד? באילו ערכים אבחר להתמקד?
 « מה בנושא זה יעניין את תלמידיי? האם הנושא מעניין אותי?
 « כיצד אבהיר את החיבור שבין הפרק לבין חיינו כיום?
 « איך נושא זה רלוונטי לחיי תלמידיי? או לחלופין - איזה אופק חדש הוא יכול לפתוח בפניהם?

מיומנויות

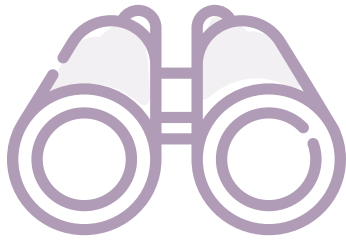
- « כיצד אלמד את התלמידים לאסוף מידע, לסנן אותו ולברור מתוכו את הרלוונטי להבעת העמדה?
 « כיצד אלמד את התלמידים לבטא את דעתם האישית תוך התבססות על הידע?
 « כיצד אפתח אצל תלמידיי יכולת הבעת עמדה מורכבת ומנומקת?

מתודות

- « כיצד אצור שיעור שישי בו גם לימוד וגם שיח אישי?
 « האם ארצה שהשיח יתנהל בעקבות הלימוד או יוביל ללימוד? (שיח בתחילת שיעור יוצר קשב ומעורבות, בעקבותיו התלמידים עשויים להגיע ללימוד המקורות פתוחים וסקרנים יותר. עם זאת, שיח מקדים עלול להסיט את תשומת ליבו של התלמיד ממקורות הידע שעליו להיצמד אליהם. יש לשקול מחיר מול רווח בנוגע לכיתה שלפניי.)
 « באיזו מתודה אבחר להשתמש כדי ליצור דיון חי ופורה בכיתה?

ד. ארגז כלים מתודיים

א. יצירת קשב ומעורבות בתחילת הלימוד

1. שאילת שאלות

התלמידים יקראו את הפרק קריאה ראשונית יסודית ושאלו שאלות עליו. בדרך זו הלומדים נעשים מעורבים בחומר ומעמיקים בו.

2. תאטרון קריאה

'מקהלת קוראים' מקרב התלמידים תקרא את הפרק בדרכים שונות, תוך הבלטת תכנים מסוימים דרך הקריאה.

3. שאלות חשיבה טרום הלימוד

המורה יעלה שאלות חשיבה היוצרות מעורבות של הלומד בחומר וסקרנות לקראת הלימוד. לדוגמה: מה יהיו האיסורים שיוזרה בהם מלך ישראל; מהם הערכים החשובים ביותר שירכיבו את עשרת הדיברות ועוד.

ב. מתודות להצגת מחלוקת

1. מעמַת (דיבייט)

אירוע מונחה שבו שני אנשים או יותר צריכים להציג את **עמדותיהם המנוגדות**. * במסגרת שיעור בודד לא נוכל להגיע למעמַת (דיבייט) מקצועי, אולם נוכל לטעום מעט מעקרונותיו.² ניתן להציג בדרך זו ויכוח בין פרשנויות שונות, בין ערכים שונים ועוד.

2. כובעי חשיבה

שיטת ששת כובעי החשיבה של אדוארד דה בוונו היא שיטת חשיבה שמטרתה שיפור תהליך קבלת ההחלטות בקבוצות. במסגרת השיטה, המשתתפים בדיון מבצעים משחק תפקידים בהתאם לכובע הדמיוני שהם חובשים.³ **בתנ"ך נוכל לשאול את השיטה ולקבוע כי הכובעים מייצגים דרכי פרשנות שונות, למשל: פשט, דרש וסוד או מייצגים פרשנים שונים. ניתן גם לזהות קולות שונים וערכים שונים במקורות דרך חבישת הכובעים - למשל: רחמים, דין, שלום, אמת ועוד.**

3. כיסא חם

דיון בדילמה על ידי הצבת שני כיסאות המייצגים שתי דעות מנוגדות - הדוברים היושבים על כל אחד מהכיסאות צריכים לנמק את תפיסתם מול הכיתה. ברגע שנגמרים לאחד מהם הטיעונים מגיע דובר חדש, מתיישב במקום חברו וממשיך את הדיון.

4. דיון מתוקשב

העיונות נכתב ומוצג על גבי מסך המחשב. לדוגמה על ידי חלוקת התלמידים לזוגות שבהם כל אחד מייצג דעה הפוכה והם מתכתבים ביניהם בווטסאפ. הווטסאפ יכול לעלות על המסך בכיתה.

בסיום העיונות - דרכים להבעת עמדה אישית במחלוקת

« **כתיבת הדעה האישית**

« **הצבעת בחירות**

« **העמדה על ציר רצף**

כל תלמיד יציין את עמדתו בנקודה על גבי ציר משורטט בין שתי עמדות שונות.

« **מפת כיתה**

התלמידים ימפו את הדעות השונות ויציגו אותן על גבי גרף.

« **ציר אנושי**

המרחב הכיתתי הופך להיות מעין ציר מתוח בין שתי עמדות או בין מספרים שונים המייצגים את רמת ההזדהות, והתלמידים נעמדים לאורך הציר בהתאם לעמדתם האישית.

2. כל קבוצה תצטרך להעלות שלושה נימוקים מרכזיים לדעתה.
כל קבוצה תצטרך לחשוב על טענה שתציג הקבוצה היריבה ולנסח תגובה לטענתה.
כל קבוצה תבחר דובר שיציג את עמדתה.

3. כל כובע מייצג חשיבה אחרת, והחובש אותו עונה בהתאם לכובע שחבש. לדוגמה: כובע אדום - רגשות, תחושות ואינטואיציות; כובע ירוק - חשיבה יצירתית ועוד. המשתתפים רשאים להחליף כובעים במהלך הדיון, וכך לייצג דרכי חשיבה שונות זו מזו.

ג. שימוש בדרכים אומנותיות ככלי ליצירת מעורבות והזדהות

« **כתיבה יוצרת:** הבעת רעיון הנלמד מהנושא באמצעות כתיבת מכתב בשם דמות, דיאלוג בין דמויות ועוד.

« **מיצג אומנותי, גרפיקה:** הבעת דעה בדרך ויזואלית, על ידי עיצוב מודעת פרסומת, קומיקס ועוד.

« **משחק תפקידים:** ייצוג דרמטי של דעות ביצירה - תלמיד בוחר דמות הנקשרת לנושא הנלמד ומציג אותה בפני הכיתה. אפשר לערוך עימות בין דמויות, מפגש בין דמויות שונות ועוד.

ד. רלוונטיות

« **אקטואליה**

חיבור המקורות לחייו של התלמיד על ידי חשיפה לתכנים עכשוויים: סרטונים, חדשות, קטעי עיתונות הנקשרים לנושא הנלמד.

« **מפגש חי**

מפגש כיתתי או ריאיון אישי עם דמויות בנות זמננו בנושאים הקשורים לסוגיות שנלמדו.

ה. הבעה אישית לסיכום נושא

« **שאלות הפנמה לתלמיד**

משפטים שהתלמיד נדרש להשלים: הזדהיתי עם... למדתי מנושא זה את... הלקח שאני מפיק מהלימוד הוא...

« **'צידה לדרך'**

סיכום נושא ב'צידה לדרך' - לקחים שהתלמידים לוקחים לחייהם מיוצגים באמצעות חפצים המונחים לפניהם. התלמידים מכניסים חפצים לסל על פי בחירתם ומשתפים מה מסמל עבורם החפץ וכיצד הוא נקשר לנושא הנלמד.

ה.

מהלך הוראה לדוגמה - מהשאלה לשיעור

שאלת עמ"ד

ציין שני ערכים שאדם יכול ללמוד מתוך המצוות שלמדת ביחידת
"פתח תפתח".

בנוגע לכל אחד מן הערכים שציינת, הסבר כיצד אפשר ללמוד אותו
ממצווה שבחרת.

ניתוח הנדרש בשאלה

התשובה לשאלה זו מבוססת על ידע - על התלמיד להכיר את המצוות
בפרק שנלמד; אולם מעבר לכך עליו לרדת לשורשה ומהותה של
המצווה. למעשה על התלמיד לחבר בין ערכים שהוא מכיר ולמד, בתקווה שהוא גם מזדהה
עימם, לבין המצוות שבהן עסק הפרק. נוסף על כך, נדרש הסבר על הקשר שהוא מזדהה בין קיום
המצווה לבין העולם הערכי.

יחידת 'פתח תפתח את ירך לו' מורכבת מחמש תתי-יחידות: שמיטת כספים, הענקה, איסור
ריבית, איסור הלנת שכר ומתנות עניים. השיעור שלפניכם מבקש לחבר בין הידע העיוני לבין
המסר הערכי הנלמד מפסוקים אלו.

פתיחה

1] נחלק לתלמידים דפים שעל כל אחד מהם כתובה אחת משמונה מעלות הצדקה כפי
שמגדיר אותן הרמב"ם (הלכות מתנות עניים פרק י'). נבקש מכל קבוצה לחשוב ולנסח את
יתר מעלות הצדקה, מהמעולה לפחות.

< הלומד פעיל בתהליך הלמידה, מפתח הבנה מעמיקה ומבנה את הידע.

2] נכתוב לתלמידים את יתר מעלות הצדקה של הרמב"ם בסדר אקראי ונבקש מהם לדרגן
מהמעולה לפחות.⁴

4. זה המחזיק בידי ישראל, ונותן לו מתנה או הלוואה, או עושה עמו שותפות, או ממציא לו מלאכה, כדי לחזק את ידו עד שלא יצטרך לבריות.

הנותן צדקה לעניים, ולא ידע למי נתן, ולא ידע העני ממי לקח.

שידע הנותן למי ייתן, ולא ידע העני ממי לקח.

שידע העני ממי נטל, ולא ידע הנותן.

שייתן לעני בידו, קודם שישאל.

שייתן לעני אחר שיבקש.

שייתן פחות מן הראוי, בסבר פנים יפות.

שייתן בעצב.

3] דיון

נשווה את המסקנות של התלמידים לדבריו של הרמב"ם.

מהם **הערכים** הטמונים בסדר שקבע הרמב"ם?

< **התלמידים דנים בערכים הטמונים במצוות.**

דגש: נכוון את התלמידים להגדיר ערכים, ולא להסתפק בתיאור התנהגות. ערכים לדוגמה: ערבות, שוויון, כבוד האדם, יוזמה, עזרה לזולת, מאור פנים, אהבה.

עמדה אישית: איזה ערך מרכזי בעיניכם במידת הצדקה? נבקש מהתלמידים לנמק את בחירתם.

< **התלמיד ינקוט עמדה ערכית אישית. אין תשובה אחת נכונה לשאלה זו, כל תשובה מתקבלת, ובלבד שתהיה מנומקת.**

4] עבודה בקבוצות על הפרק הנלמד

נחלק את התלמידים לחמש קבוצות, כל קבוצה תשיב על כרטיס עבודה אחד.

< **העבודה בקבוצות מאפשרת למידה פעילה שיש בה מעורבות.**

א] **שמיטת כספים, צדקה והלוואה** (דברים טו, א-יא)

« קראו את הפסוקים.

« סכמו את המצווה במילותיכם.

« אילו ערכים משתקפים מתוך המצווה?

< **התלמיד ידון בערכים הנלמדים מתוך התנ"ך ויפנים אותם.**

« האם למיטב היכרותכם עם המציאות בישראל כיום, מצווות אלו נשמרות?

« האם אפשר לחזק את שמירת המצוות הללו בחברה הישראלית? אם כן, כיצד?

< **השאלה מזמנת ללומד התפתחות רגשית-חברתית ורלוונטיות למציאות בארץ.**

ב] **הענקה** (דברים טו, יב-יח)

« קראו את הפסוקים.

« סכמו את המצווה במילותיכם.

« אילו ערכים משתקפים מתוך המצווה?

« בעל ספר החינוך כתב ביחס למצווה זו: "ומכל מקום, אף בזמן הזה ישמע חכם ויוסף לקח, שאם שכר אחד מבני ישראל ועבדו זמן מרובה או אפילו מועט, שיעניק לו בצאתו מעמו מאשר ברכו השם" (מצווה תפב). כיצד על פי פירושו של בעל ספר החינוך מצוות הענקה רלוונטית עבורנו היום?

< **התלמיד ייחשף לדיון על רלוונטיות מצוות התורה לימינו.**

« האם אפשר לחזק את שמירת מצווה זו בחברה הישראלית? אם כן, כיצד?

ג] איסור ריבית (דברים כג, כ-כג)

« קראו את הפסוקים.
 « סכמו את המצווה במילותיכם.
 « אילו ערכים משתקפים מתוך המצווה?
 « האם למיטב היכרותכם עם המציאות בישראל כיום, מצוות אלו נשמרות? נסו למצוא במרשתת גמ"חים המלווים ללא ריבית.
 « האם אפשר לחזק את שמירת מצווה זו בחברה הישראלית? אם כן, כיצד?

ד] הלנת שכר (דברים כד, יד-טו)

« קראו את הפסוקים.
 « סכמו את המצווה במילותיכם.
 « אילו ערכים משתקפים מתוך המצווה?
 « הלנת שכר בישראל היא עבירה פלילית, כנקבע בחוק הגנת השכר:
 "מעביד שלא שילם לעובדו שכר וחלף היום הקובע שלאחריו הפך אותו שכר לשכר מולן, והמעביד לא הוכיח שאי תשלום השכר נבע מנסיבה שאינה בשליטתו, דינו - מאסר חצי שנה או קנס כאמור בסעיף 61 (א)(3) לחוק העונשין".
 אם השכר לא שולם לאחר שבוע, העובד זכאי לפיצוי בשיעור של 5% על שכרו שהולן, ובעד כל שבוע או חלק משבוע שלאחריו, הפיצוי בסך 10%.
 המעביד יחויב בתשלום הפרשי הצמדה לתקופה שמן המועד לתשלום שכר העבודה עד יום תשלומו, בתוספת 20% על הסכום הכולל של השכר המולן.
 בנוסף ישלם 20% נוספים מהסכום הכולל עבור כל חודש נוסף של הלנת השכר.
 « האם לדעתכם חוק הלנת השכר משקף נאמנה את המצווה מן התורה?

ה] מתנות עניים (דברים כד, יט-כא)

« קראו את הפסוקים.
 « סכמו את המצווה במילותיכם.
 « אילו ערכים משתקפים מתוך המצווה?
 « האם מצווה זו רלוונטית לימינו? נמקו את תשובתכם.
 « אילו מידות נבנות באדם הנותן מתנות לעניים?

5] במליאה

כל קבוצה תציג בקצרה את תשובותיה בפני המליאה.
 נכתוב על הלוח את הערכים שבחרו הקבוצות.

דיון

« מה תפקידנו כתלמידי תיכון בפיתוח הערכים, המידות והמצוות הללו במרחב הפרטי והציבורי שבהם אנו חיים? »

< הלמידה מסתמכת על ידע קיים ומקשרת אותו לחיי התלמיד.

סיכום

נגלוש בכיתה לאתרים המתארים פעילות של בני נוער בנושא הצדקה:

« עמותת 'שכן טוב' (חפשו ביוטיוב "שכן טוב") »

« עמותת 'במעגלי צדק' (חפשו ביוטיוב: "עמותת 'במעגלי צדק' - למען צדק חברתי") »

< הצפייה בסרטונים מזמינה את הלומדים לאתר בתכנים הנלמדים את הרלוונטיות לעולמם.

1.

ניתוח שאלת בגרות ותשובה

לסיום הלימוד נציג בפני התלמידים את שאלת העמ"ר וניתן להם להשיב עליה.

שאלת עמ"ר

ציין שני ערכים שאדם יכול ללמוד מתוך המצוות שלמדת ביחידת "פתח תפתח".
בנוגע לכל אחד מן הערכים שציינת, הסבר כיצד אפשר ללמוד אותו ממצווה שבחרת.

נציג בפני התלמידים שתי תשובות אפשריות לשאלה, ונבקש מהם לנתח איזו תשובה עונה על מה שנשאלו בצורה מלאה.

תשובה א

- [1] איסור להלוות בריבית - אסור להלוות בריבית לאדם יהודי.
- [2] אסור להלין שכר של עובדים.

תשובה ב

« ערך: עזרה לנזקק צריכה לגבור על הרווח הכלכלי והאישי.

האיסור להלוות בריבית מחייב אותנו לוותר על רווח פוטנציאלי על מנת לעזור לעני בנתינת הלוואה שתוציא אותנו מהמצוקה, ולא להלוות בריבית, דבר שעלול לדרדר את מצבו של המקבל.

« ערך: יושר והגינות גם כלפי אדם שנמצא במעמד חברתי נמוך ממני.

החובה לשלם לשכיר את שכרו בזמן, "ביומו תתן שכרו" (דברים כד, טו) מלמדת אותנו על היחס הנכון לעובד שנמצא במעמד חברתי נמוך מהמעסיק. יש חובת יושר והגינות כלפי כל אדם, ובכלל זה כלפי עובדים.

ניתוח התשובות

בתשובה א מובאות המצוות, אולם לא הערכים הנלמדים מהמצווה. מוצג שינון ידע ללא ביצוע הבנה של הערכים הנגזרים ממנו. תשובה ב היא תשובה מלאה המביאה לידי ביטוי גם את הידע של המצוות בפרק וגם הבנה של הערכים הנגזרים מהציווי.

